

Юкрейн (GfK Ukraine) в рамках проекту «Исследования книжного рынка», который является составляющей Украинского книжного проекта (2006–2008 гг.).

WHO AND WHICH BOOKS BUY IN UKRAINE

(grounded over sociology and statistic research materials)

An actual problem of the Ukrainian citizens books buying is investigated. The analysis covers modern market situation. The in-depth analysis grounds on the «Ukrainian book market research» project implemented by GfK Ukraine due to Ukrainian Book Trade Project (2006-2008).

Стаття надійшла 03.09.09

УДК 801.663

Г. Я. Шевчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ПЕРЕМІЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Висвітлено стан вивчення семантико-структурної групи дієслів переміщення в українському мовознавстві, окреслено малодосліджені проблеми.

На лексико-семантичному рівні виділяються групи слів, які належать до однієї частини мови і об'єднуються на основі семантичної спільності, до того ж, у цих групах слів взаємодіють усі основні рівні мови: лексичні, семантичні, словотворчі, фонетичні, морфологічні, синтаксичні та ін., що становлять структуру в системі [1, с. 28; 26, с. 53].

Отже, слова, які виділяються на основі спільних семантичних значень, що знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності з лексико-синтаксичною сполучуваністю, граматичними категоріями і словотворчими процесами, становлять семантико-структурні групи.

Однією із найцікавіших і малодосліджених семантико-структурних груп є група дієслів переміщення сучасної української літературної мови. Дієслова переміщення (у прямому значенні) означають фізичне (механічне) переміщення суб'єкта в просторі та часі.

Усім дієсловам переміщення властива спрямованість переміщення — характер просторового відношення між предметом, відносно якого відбувається переміщення, і суб'єктом чи об'єктом дії. Залежно від семи визначеного чи невизначеного напрямку дієслова переміщення поділяються на дві групи: а) ті, що мають значення спрямованого переміщення (*іти, бігти, летіти, брести* та ін.) і б) ті, що мають значення неспрямованого переміщення (*бігати, літати, блукати, ходити* та ін.).

Шлях до вивчення семантико-структурної групи дієслів переміщення сучасної української літературної мови проходив через пізнання загальних рис лексико-семантичної системи мови, методів її дослідження, осмислення результатів конкретних досліджень семантико-структурних груп лексики.

Дієслова переміщення як семантико-структурна група з властивими їй семантико-граматичними властивостями була предметом дослідження як у зарубіжній, так і в українській лінгвістиці. Наявні лексико-семантичні, морфологічні, словотворчі, стилістичні дослідження дієслів переміщення у різних мовах дають можливість глибше пізнати семантико-структурну групу сучасної української літературної мови.

Завдання нашої статті — проаналізувати основні аспекти дослідження семантико-структурної групи дієслів переміщення української мови.

В українській мові досліджено лише окремі особливості дієслів переміщення як семантико-структурної групи лексико-семантичної системи.

Розглянуто лише деякі лексико-граматичні особливості дієслів переміщення у дослідженнях *лексико-семантичних* (Л. С. Паламарчук [22], І. Й. Ощипко [20], *словотворчих і формотворчих* (І. І. Ковалик [12; 13], Т. М. Возний [2; 3], В. С. Ільїн [10], Л. Л. Гумецька [7], Л. А. Юрчук [37], І. М. Керницький [5; 11], В. Г. Войцехівська [4], В. М. Русанівський [27], С. О. Соколова [31]), *морфологічних* (А. С. Колодяжний [15], І. Г. Чередниченко [35]), *синтаксичних* (Є. К. Тимченко [32; 33], І. І. Слинько [29; 30], З. І. Іваненко [8; 9]) явищ.

Парадигматичні (синонімічні, словотворчі та ін.) відношення семантико-структурної групи дієслів переміщення сучасної української літературної мови розкриваються лише частково в працях, присвячених висвітленню певних мовних питань.

Синонімічні відношення дієслів переміщення зрідка розглядаються в лінгвостилістичних аналізах мови творів І. Я. Франка (І. Й. Ощипко [21], Л. М. Полюга [24]), Лесі Українки (І. С. Олійник [18]), М. М. Коцюбинського (Л. С. Паламарчук [22]), Панаса Мирного (І. Й. Грицютенко [6]), П. Грабовського (Ю. К. Редько [25]), М. Рильського (І. М. Колесник [14]), М. Стельмаха (Н. П. Миронюк [17]), М. Черемшину (З. І. Петличний [23]) та ін.

Процес пізнання структури слова тісно пов'язаний з вивченням словотворчої будови слова і різних дериваційних процесів у системі семантико-структурних груп [34]. Граматичні категорії виду і часу дієслів переміщення української мови спорадично аналізуються у працях А. І. Генсьорського, І. М. Керницького, В. М. Русанівського [5; 11; 27] та ін. Формування засобів словотвору дієслів пов'язується з розвитком видів у дієслівній системі. Дієслова переміщення типу *йти-ходити* тощо стоять у центрі творення категорії виду слов'янських мов, а з питанням категорії виду тісно пов'язується питання про еволюцію часових форм [5; 27].

Синтагматичні відношення дієслів переміщення української мови досліджено спорадично. Лексико-синтаксична сполучуваність вивчалась,

як правило, в плані визначення типів словосполучень, їх граматичних форм. Лише в окремих дослідженнях лексико-синтаксична сполучуваність дієслів переміщення розглядається як контекст, елементарне семантичне поле, в якому реалізується лексико-семантичне значення дієслова.

Сполучення дієслів переміщення із залежними словами, які відображають просторові поняття, аналізуються у працях Є. Тимченка [32]. Говорячи про інструменталь в українській мові, мовознавець відзначає, що «нам належить розрізняти відображення місця як певної площі або лінії (наприклад, поле, дорога) і відображення його як точки в просторі (наприклад, двері, вікно)». Це зауваження має істотне значення для розрізнення і вивчення просторових сполучень взагалі, а просторових сполучень з дієсловами переміщення зокрема. Вчений зауважує, що інструменталь в українській мові має тісний зв'язок з дієсловами переміщення, а з дієсловами, що не означають переміщення, інструменталь такий зв'язок втрачає.

Вивчаючи певні відмінки при дієсловах, Є. Тимченко звертає увагу на окремі сполучення дієслів переміщення з різними словами у формі давального, знахідного, орудного та інших відмінків.

Сполучення дієслів переміщення з залежними словами (з прийменниками і без них), які передають місцево-просторові значення, докладно розглядаються у праці І. І. Слинька, присвяченій історичному синтаксису української мови XIV-XVIII ст. [30].

Серед спеціальних праць, присвячених вивченню досліджуваних дієслів, можна назвати лише дослідження таких мовознавців, як Т. Ф. Усатенко [34], Т. М. Орлова [19], А. Я. Середницька [28], Н. В. Лахно [16].

Праця Т. Ф. Усатенко [34] є першим системно-структурним дослідженням, у якому проаналізовані семантичні й морфолого-дериваційні особливості семантико-структурної групи дієслів переміщення; доведено співвідношення семантичного значення слова з його граматичними і словотворчими категоріями, правилами сполучуваності та ін.

Т. М. Орлова досліджувала дієслова переміщення з погляду походження, сфери та активності вживання, а також стильової та стилістичної диференціації [19].

А. Я. Середницька в результаті аналізу семної структури дієслів переміщення виділила близько 60 диференційних сем, за якими можна поділити дієслова переміщення на 54 словникові статті. Хоча кількість цих сем є порівняно невеликою, вони повторюються у значеннях цілих груп дієслів, обсяг яких може сягати від 5 до 762 лексико-семантичних варіантів [28].

У дисертаційному дослідженні мовознавець уперше поєднала ідеографічну (поняттєву) і семантичну класифікацію дієслів переміщення. У множині лексичних відповідників одного концепту виокремлені лексико-семантичні групи (синонімічні та антонімічні ряди непохідних дієслів, синонімічні й антонімічні ряди похідних дієслів), а також експлікована структура дієслівного словотвірного гнізда. Об'єктивація системних зв'язків

між дієсловами супроводжується поясненням природи цих відношень на основі розробленої ієрархічної системи дієслівних сем [28].

Семантичні категорії дієслів переміщення (*спосіб, сфера і темп переміщення*) в сучасній українській мові досліджували Т. М. Орлова [19], А. Я. Середницька [28], Г. Я. Шевчук [36].

Мовознавець Н. В. Лахно у дисертації «Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові» [16] подала загальну характеристику дієслів руху-переміщення як лексико-семантичної групи, описала їхню типову семантичну структуру, здійснила комплексне дослідження мотиваційних відношень дієслів лексико-семантичного поля руху та їх префіксальних дериватів; склала реєстр питомих українських дієслівних префіксів, що входять до словотвірної структури досліджених мотиватів.

Вищезгадані праці суттєво розширюють і доповнюють відомості про семантико-структурну групу дієслів переміщення, але на сучасному етапі ще немає ґрунтовного системного дослідження цього питання.

У сучасній українській мові дієслова переміщення утворюють якісно і кількісно розвинену семантико-структурну групу, яка є вагомим компонентом словникового складу мови і характеризується давністю походження, історичною стійкістю та активністю вживання.

Дієслова переміщення входять до ядра дієслівної підсистеми лексики української мови. Ці дієслова є високочастотними, належать до основного лексичного фонду, мають високий словотвірний потенціал, відіграють роль центрального компонента у реченні, мають типову сигніфікативну семантику, в основі якої лежить відношення між місцем перебування предмета у просторі та плином часу.

Семантико-структурна група дієслів переміщення розкриває взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх структурних рівнів мови.

Розмежування основних типів семантичних значень, виявлення форм і видів сполучуваності, критерії стилістичної диференціації та класифікації і багато інших питань, що пов'язані з вивченням семантико-структурної групи дієслів переміщення, мають важливе значення не лише для лексикології і семасіології, а й для лексикографії. Вивчення лексико-семантичних особливостей дієслів переміщення корисне для лексикографії при розв'язанні питань про словникову статтю, виділення у межах її значень слова і порядок їх розміщення тощо.

Синтаксична сполучуваність дієслів переміщення є основою не тільки лексико-синтаксичних проблем, а також пов'язана з низкою актуальних питань теорії членів речення, моделювання речень, синтаксичних зв'язків слів у реченні.

Однак багато особливостей семантики, словотворення і особливо сполучуваності дієслів переміщення ще недостатньо досліджені в українській мовознавчій літературі. У цьому плані, на нашу думку, доречно здійснити підхід до комплексного дослідження, що поєднує аналіз семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних аспектів дослідження дієслів переміщення.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М., 1966.
2. Возний Т. М. Дієслівні утворення з суфіксом -ува(-ова-) в староукраїнській і українській мовах / Т. М. Возний // Питання українського мовознавства. — Кн. 2. — Львів, 1957.
3. Возний Т. М. Вопросы глагольного словообразования в украинском языке : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Возний. — Львів, 1956.
4. Войцехівська В. Г. Прийменникове керування префіксованих дієслів (префіксально-прийменникова кореляція) / В. Г. Войцехівська // Мовознавство. — 1968. — № 6.
5. Генсьорський А. І. Спостереження над формами аориста і імперфекта в староруських і староукраїнських пам'ятках / А. І. Генсьорський, І. М. Керницький // Наукові записки інституту суспільних наук АН УРСР : дослідження з мови та літератури. — 1957. — Т. 4.
6. Грицютенко І. Й. Мова і стиль художніх творів Панаса Мирного / І. Й. Грицютенко. — К., 1959.
7. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови 14–15 ст. / Л. Л. Гумецька. — К., 1958.
8. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові / З. І. Іваненко. — Чернівці, 1974.
9. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції напряму руху в українській мові / З. І. Іваненко. — Чернівці, 1977.
10. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн. — К., 1953.
11. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / І. М. Керницький. — К., 1967.
12. Ковалик І. І. Методологічні проблеми вивчення структури слова / І. І. Ковалик // Методологічні питання мовознавства. — К., 1966.
12. Ковалик І. І. Структурні типи многократних дієслів в українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик // Вопросы славянского языкознания : наук. записки ЛДУ ім. І. Франка : серія філологічна. — Вип. 4. — Львів, 1949.
14. Колесник Г. М. Дієслівна синоніміка в поетичних творах М. Т. Рильського / Г. М. Колесник // Питання граматики і лексикології української мови. — К., 1963.
15. Колодяжний А. С. Прийменник / А. С. Колодяжний. — Х., 1960.
16. Лахно Н. В. Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. В. Лахно. — К., 2006.
17. Миронюк Н. П. Дієслівна синоніміка в романі М. Стельмаха «Хліб і сіль» / Н. П. Миронюк // Мовознавство. — 1968. — № 1.
18. Олійник І. С. Дієслівна синоніміка в поезіях Лесі Українки / І. С. Олійник // Наукові записки Запорізького пед. ін-ту : філолог. зб. — Вип. 4. — 1957.
19. Орлова Т. М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Орлова. — Запоріжжя, 1999.
20. Ошипко І. Й. Синхронічне і діахронічне вивчення семантики слова / І. Й. Ошипко // Методологічні питання мовознавства. — К., 1966.
21. Ошипко І. Й. Із спостережень над дієслівною синонімікою в прозових творах Івана Франка / І. Й. Ошипко // Іван Франко: Статті і матеріали. — Кн. 4. — Львів, 1955.
22. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського / Л. С. Паламарчук. — К., 1957.
23. Петличний І. З. Роль діалектизмів (фонетико-морфологічних) у мові творів М. Черемшини / І. З. Петличний // Вопросы славянского языковедения. — Кн. 3. — Львів, 1953.
24. Полюга Л. М. Дієслівна синоніміка в поетичних творах Івана Франка / Л. М. Полюга // Дослідження і матеріали з української мови. — К., 1960. — Т. 2.
25. Редько Ю. К. Із спостережень над мовою творів Павла Грабовського / Ю. К. Редько // Наукові записки Львівського пед. ін-ту : серія філологічна. — Львів, 1955.
26. Ройзенблит Е. Б. Структурная информация единиц уровня системы / Е. Б. Ройзенблит // Уровни языка и их взаимодействие. — М., 1967.
27. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. — К., 1971.
28. Середницька А. Я. Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. / А. Я. Середницька. — К., 2001.
29. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинько. — К., 1973.
30. Слинько І. І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. / І. І. Слинько. — Львів, 1968.
31. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. — К., 2003.
32. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. — К., 1926.
33. Тимченко Є. К. Локатив в українській мові / Є. К. Тимченко. — К., 1925.
34. Усатенко Т. Ф. Глаголы перемещения современного украинского литературного языка : дис. ... канд. філол. наук / Т. Ф. Усатенко. — Львів, 1970.
35. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови /

І. Г. Черданченко. — К., 1962. 36. Шевчук Г. Я. Семантико-синтаксичні особливості безпрефіксальних дієслів руху типу іти-ходити / Г. Я. Шевчук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — Вип. 38. — Ч.1. — Львів, 2006. 37. Юрчук Л. А. Питання суфіксального словотворення дієслів в сучасній українській мові / Л. А. Юрчук. — К., 1959.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНОЙ ГРУППЫ ГЛАГОЛОВ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Отражено состояние изучения семантико-структурной группы глаголов перемещения в украинском языкознании, очерчено малоисследованные проблемы.

BASIC ASPECTS OF RESEARCH SEMANTIKO-STRUCTURAL GROUPS OF VERBS OF MOVING OF UKRAINIAN

The state of study is reflected semantiko-structural groups of verbs of moving in Ukrainian linguistics, outlined scantily explored problems.

Стаття надійшла 08.09.09.